

Pusztai Bertalan

A helyi kultúrák szerepe európai periférikus lokalitások önképének konstrukciójában
című MTA doktori értekezéséről

Pusztai Bertalan két évtizede foglalkozik olyan nagyobb tömegeket megmozgató események, rendezvények vizsgálatával, amelyek kisvárosi, falusi környezetben zajlanak, és többnyire összefüggésben vannak a helyi múlttal, hagyománnyal (jelentsen ez utóbbi kettő bármit is). Kezdetben a búcsúk, zarándoklatok érdekelték, a vallási néprajz, a többé-kevésbé hagyományos („normál”) néprajzkutatás megközelítései alapján, ám egy idő után tudatosult benne, hogy nem a külső tényezőktől nem, vagy csak alig befolyásolt, „tisztá” tradicionális jelenségek utáni vágyak(ozás), illetve kutatási tervek irányában célszerű haladni, hanem a valóságos, a kortárs élet megannyi paramétere szerint szerveződő események megértése látszik termékeny megközelítésnek. Hamar észlelte, hogy a zarándoklatok összefonódnak a turizmus bonyolult világával, a szervezettség nyílt vagy rejtett faktoraival. Az ily módon – hagyományosabb és „modernebb” módszereket elegyítő megközelítésben írta doktori disszertációját a kortárs zarándoklatok néprajzáról. Ezt követően – mint a jelen doktori munka elején fogalmaz –, „egyre inkább az kezdett érdekelni, hogyan próbálják az egyes helyek [...] az élménykeresést kiszolgálni” (6. old.), miután – teszem hozzá – többszörösen is „beoltottá” vált a turizmuskutatás szférájával. Érdeklődését imponálóan sokhelyütt és sokféle keretben „élte ki”. Csoportos hazai kutatótáborok (Pusztamérges, Baja, Ópusztaszer) és több éven át – kisebb-nagyobb megszakításokkal – végzett finnországi megfigyelések, célzott terepmunkák, illetve több skóciai helyszínen folytatott kutatás széles körű tárgyismerettel ruházták föl. Résztvevő megfigyelések, interjúk, szervezőkkel folytatott konzultációk szolgáltatták ismereteinek primer forrásanyagát (237–238. old.). A témában való jártasságot tovább bővítette egy a 2014-től folyamatosan épített adatbázis egyetemi hallgatók dolgozatai alapján a magyar fesztiválokról, továbbá a sajtóban, tömegkommunikációban, majd az online fórumokon csobogó változatos hírekből-beszámolókból vett adatregisztráció, illetve szisztematikus forrásgyűjtés, az ún. médiaadatbázis (239. old., az ebből vett forrásjegyzék: 240–249. old.).

Pusztai Bertalan kutatásainak nemzetközi beágyazottságát, a partnerséget külön hangsúlyozni kell, mert ezen a téren kiemelkedik hazai kortársai mezőnyéből. Pusztamérgesen horvát és finn oktatókkal, cseh, szlovák, lengyel, szlovén, finn és magyar egyetemi hallgatók részvételével végezték a kutatást (2002). A bajai Halászléfőző Népünnepélyt horvát és skót tanárokkal, illetve lengyel, finn és magyar egyetemi hallgatókkal vizsgálták (2003). A finnországi, skóciai kutatókkal való együttműködés után a kör tovább tágult, a freiburgi Institut für Volkskunde der Deutschen des östlichen Europa és az Albert Ludwig Egyetem munkatársaival, hallgatóival folytatott közös kutatási projekt, magyarországi terepmunka jóvoltából (2015–2016). Ezek a kapcsolatok is hozzájárulnak ahhoz, hogy Pusztai Bertalan otthonosan mozog számos meghatározó tudományos diskurzusban, anyanyelvként beszél a konstruktivista szemlélet témájához tartozó dialektusát – főként a turizmus, a médiaelmélet perspektívájában. Egy a néprajzhoz jobban kötődő olvasó persze tudna hiánylistát adni fogalmakról, releváns európai etnológiai/néprajzi/ kutatásokról. Hogy nem kifejezetten ezek irányába fordította figyelmét, aligha róható fel neki, legfeljebb sajnálkozhatunk néhány elmulasztott lehetőségen (pl. a hagyomány, az ünnep, a revitalizáció, az újrajátszás [enactment] ebben a közegben használatos, folyamatosan újra definiált teóriáinak jobb hasznosításáról).

A benyújtott doktori munka ennek a két évtizednyi érdeklődésnek-kutatásnak az összefoglalása. Nem könnyű egy ilyen tető alá hozni, az anyag- és gondolatbőség sokszor inkább akadálya, mint elősegítője a szintetizálásnak. Ebben az esetben is az a fő kérdés, hogy mennyiben sikerült összefoglalni, egy koherens mondanivaló szerint kifejtteni a jelzett tág időhatáron belül, különböző projektek munkálataiból leszűrhető eredményeket. Minthogy nem egy „innét oda” eljutó (azaz projekt jellegű) konkrét kutatás summáját tartjuk a kezünkben, elvileg két megoldás lehetséges: ad 1. egy tanulmánygyűjtemény összeállítása, ad 2. egy jól artikulált tudományos probléma szerint a meglévő, esetleg a meghatározott célból vagy az érvelés alátámasztására írt újabb részletek egységes művé formálása. Az első megoldásra jó példa Regina Bendix nemrégiben megjelent remek kötete (*Culture and Value. Tourism, Heritage, and Property*, 2018), vagy Dorothy Noyes-é (*Humble Theory. Folklore's Grasp on Social Life*, 2018), amelyek nemcsak sikeresen vették az akadályt, hanem a jelen disszertáció témájához kifejezetten kapcsolódnak. Mindkét szerző birtokában van az európai néprajz kutatási hagyományának és inspiratív újabb teóriáinak, ugyanakkor a tágabb összefüggésekbe illeszkedő trendeknek is. A bevezetők, átkötések mintaszerűen teremtenek összhangot az egyes fejezetek között és vonják meg kutatásaik nagyobb összefüggéseit. A második megoldásra – szintén elsősorban az adott téma fényében – Dean MacCannell legutóbbi könyvét említem (*The Ethics of Sightseeing*, 2011), amelyre írásom végén még visszatérek.

Meglátásom szerint Pusztai Bertalan ezt a két megoldási lehetőséget próbálta ötvözni – talán nem tudatos megfontolásból –, ami azonban inkább gyengítette, mint erősítette szándékát.

A doktori munka tíz fejezetből áll, mindegyik voltaképpen egy-egy önmagában is több szinten kifejtett tanulmány, a maga elméleti jellegű bevezetésével, illetve a tárgyalt empirikus anyag különböző mélységű és jellegű elemzésével. Az egyik inkább elméleti (pl. az autentikusságot tárgyaló), egy másik inkább anyagismertető (mint pl. a skóciai fejezet). Ebből épp úgy adódik tartalmi sokrétűség, imponáló változatosság, mint zavarba ejtő fogalmi heterogenitás. A tanulmányok között lazák a kapcsolatok, bár a szerző olykor utal arra, hogy a részek összefüggenek. A bevezető fejezet lenne hivatott kifejtteni a részek egymásra épülését, az összefüggések logikáját, ám ez valójában elmarad. A disszertáció koherenciáját a címben megadott két pólus – a „helyi kultúrák” és a „lokalitások önképe” – hivatott megalapozni és igazolni. A címben még szereplő „európai periféria” defíniálatlan, a periféria (a címet is beleértve) mindössze négy ízben fordul elő a szövegben, sehol sincs magyarázati keretbe illesztve. Ebből minden megokolás, reflexió nélküli eljárásból az következik, hogy a falusi-kisvárosi fesztivalizáció – ami nagyjából a tárgya a munkának – ab ovo a periféria sajátja lenne. Hogy milyen értelemben vett perifériáról van szó, s mi tartozik egyáltalán a perifériába, arról mélyen hallgat a szerző. Sőt, magáról a hazai periféria sajátosságairól is legföljebb közvetve kapunk némi információt, pl. a pusztamérgesi esettanulmány gazdasági vonatkozásai, vagy a lokalitások forráshiányosságának említése kapcsán. Finnországban és Skóciában pedig bőven lennének, akik – ha nem is baltát, de – klaviatúrát ragadnának, és kikérnék maguknak még tudományos alapon is, hogy az ország *nem* periféria. A skóciai turizmusról maga a szerző is megállapítja, hogy léptéke nemzetközi szintű. Falusi-kisvárosi, agrár jellegű rendezvények, falunapok, helyi vagy régiós fesztiválok pedig világszerte léteznek – csak Európában maradvá: Spanyolországtól Svájcig, Skandináviától Olaszorszáig, Máltáig. A Nagy Britanniában dívó zenei fesztiválok 2011-ben érték el a csúcspontot, amikor is 521 rendezvényt tartottak, kb. 3 millió résztvevővel látogatóval (Anderton 2018). Ez a műfaj és merítés ezúttal persze csak azért releváns, mert bőven voltak köztük népzenei fesztiválok, feltételezhetően bőséges gasztronómiai körítéssel „tálalva”. Hogy állunk tehát a fesztivalizáció és a periféria – automatikusan vett – egymást föltételező kapcsolódásával? Az a megjegyzés pedig, hogy „a globalizáció sodrásában a lokalitások és a helyi kultúrák kétségkívül önmaguk újraértelmezésére kényszerültek” (11. old.), egy

más síkot érint, ha tetszik: egy más lehetséges diskurzusba helyezi át a kérdést. Talán szórászhagosogatásnak tűnik, de a „kétségkívül” mögé is kitennék legalább egy kérdőjelet.

Az első fejezet *nem* viseli a Bevezetés (vagy rokonai) címet, ami árulkodó. Ugyanezt látni az utolsó, a tizedik esetében: *nem* Összegzésről van szó, hanem egy újabb tematikusnak számító fejezetről, bár a szerző a 35. oldalon azt írja, hogy a végén összefoglalja kutatási eredményeit, tehát ez a rész összegzésnek tekinthető. Erre majd még visszatérek. Ha az első fejezetben azt keressük, hogy mi a disszertáció fő kérdése, mi az a tudományos probléma, amit a munka tárgyal-vizsgál-megold, erős hiányérzetünk támad. Ennek meghatározása nem valamilyen probléma, a kutatási kérdés exponálása, hanem tartalmi-tematikus leírás. Ilyen több helyütt olvasható:

„Jelen munkával az a céлом, hogy a néprajzi-antropológiai kutatás fesztiválokkal kapcsolatos eredményeit olyan értelmező kontextusokba helyezzem, hogy ezek az eredmények beépíthetőek legyenek a szervezett eseményeknek a kortárs turizmusban betöltött szerepét, a település-fejlesztés kapcsán történő használatát, a helyi politikummal való összefüggéseit, illetve ezek mediatizálódását vizsgáló kutatásokba.” (15.) Ebből a nehezen érthető, igen körülményes mondatból arra következtethetünk, hogy a szerző a fesztiválok értelmezésének lehetőségeit kutatja. Itt erősen elkélne egy koherens elméleti alapvetés, ami elmarad, ugyanakkor elméletek, ösztönző ötletek, módszertani fogódzók minden fejezetben megjelennek, szinte átítatják az egész disszertációt. A dolgok elrendezésére segítségül hívott *event studies* nem pótolja ezt, mert inkább csak praktikus keretet ad a heterogén jelenségek besorolásához.

Arra, hogy milyen fesztiválokról van szó, a szöveg szintén több helyütt kitér:

„Jelen értekezés a hazai falusi és kisvárosi közösségi fesztiválokat vizsgálja. Célja, hogy rámutasson, milyen helyi erőforrásokot tudnak erőforrás-hiányos közösségek az adott lokalitás versenyképességének fokozása érdekében fellelni és használni. Mivel ezek gyakran elfeledett vagy esetenként különösebb helyi kötődéssel nem bíró kulturális elemek, a helyi kreativitást, mitizációt és ritualizációt tetten érve tulajdonképpen egyfajta lokalitás-termelésről beszélhetünk a vizsgált esetekben.” (23. old.) Ez inkább konklúzióknak hat, mint kérdésfeltevésnek. Az idézett mondatot a következő fejezet első mondatával annyiban fűzi tovább – illetve azzal pontosítja –, hogy elsődlegesen a rendszerváltás után létrejött falusi vagy kisvárosi környezetben zajló eseményeket vizsgálja, amelyek célja a helyi kultúra „felmutatása és megünneplése”. Megjegyzi: „a helyek olyan konstrukcióját kutatom, amely nyomán azok turizmus-ipari használata felmerülhet; azt, hogyan használható a kultúra valamely helyinek gondolt részlete arra, hogy látogatókat vonzzon egy adott lokalitásba.” (24. old.)

A téma bevezetését egy kutatástörténet és egy példa szolgálja. A szerző leltárba veszi azokat a hazai szövegeket, magyarországi kutatásokat, amelyek a fentiekben említett problémák körében születtek. Rövid áttekintése formális, nevek, kutatók időrendi sorjázásánál alig több. Madártávlatból adott névsorolást kapunk Barna Gábortól Michalkó Gáborig, Szijártó Zsolttól Lovas Kis Antalig, és így tovább, valamint a néprajztól, a „bontakozó” hazai antropológián át a turizmusföldrajzig. Csomópontok, hangsúlyok nagyon elkelnének. Számos hivatkozott tanulmány a vezérfonálul kínált *event studies* fényében is értékelhető lenne (Mezőkövesd, Hollókő, Mohács, a kunsági puszta, a kitelepített svábok honvagyuturizmusának stb. esetei). Ha csak arra gondolok, hogy mi is volt az általam szerkesztett *A turizmus mint kulturális rendszer* c. kiadvány (1998), s milyen felfogásból indult ki, milyen szerepet játszott, miért és hogyan követték ezt további konferenciák – egy ízben történetesen a szegedi KomTanszékkal együttműködésben – erős kétségeim vannak annak kapcsán, amit a szerző állít az adott kutatástörténeti összefüggésekről. (Az 1998-as kötet semmit nem foglalt össze, legföljebb kezdeményezni akart valamit.) Feltűnő pl., hogy teljesen negligálja az ún. folklorizmuskutatást, közelebből pl. a korabeli folklórfesztiválok, kirakodó vásárok, falunapok világához közvetlenül kötődő kecske-

méti konferenciákat, kiadványokat, amelyek pusztán megtartásukkal / kiadásukkal reflektáltak – szóhasználatát idézve – a „lokális konstrukciója”, a „helyi elit szelekciós” eljárásaira, és így tovább. A magam legelső turizmus-dolgozata is jobbára ennek keretében született (1981), ami csak szerény adalék a hazai „turizmusérdeklődés” kezdeteit illetően. Ellenben mindmáig mérföldkő Herman Bausinger – a „normál” felfogáshoz képest hat emelet magasságban elhangzott – 1981-es kecskeméti előadása (Ethnographia 1983/3), amely sokkal több fogódzót adhatott volna a szerző terepmunkáihoz is, mint egynémely, inkább a turizmusmarketing világába tartozó terminus. Nem tér ki szemléje az örökség, a kulturális örökség problémakörének a témát érintő összefüggéseire (az „örökségesítés” a disszertáció vége felé bukkan fel mint új elemző, bár nem reflektált kifejezés). Kénytelen vagyok saját 2003-ban megjelent, „A népi kultúra mint örökség” című szövegemre hivatkozni annak jelzésként, hogy milyen „természetes” összefüggések is vannak a korábbi kutatások és elméletek, illetve a turizmus nyomán kibontakozó identitáslakító, ill. -képző folyamatokat vizsgáló (újabb?) megközelítések között. A disszertáció határpontként tekinti a rendszerváltás idejét, ám az attól számított időszakot homogénnek veszi – leszámítva azt, hogy egyre több a fesztivál –, a kutatástörténeti szemle nincs tekintettel az időbeli változásokra, amelyek különösebb kutatás nélkül is jól láthatóak a fesztiválszervezés, -finanszírozás, vagy a fogyasztás lehetőségeinek és mintáinak összefüggésben, nem is beszélve a médiatechnológia radikális változásainak következményeiről.

A rövid kutatástörténeti szemle után a témára való ráhangolásként, illetve előrevetített példaként a magyarországi dinnyefesztiválok sűrűjébe kalauzol a szerző. Az elsőként „színre lépő” Medgyesegyházától (1995) Nagycserkeszig ívelő terepszemlét követően megvonja a tanulságokat. A példák azt bizonyítják, hogy az ilyen események során kialakul egy ünnepkoreográfia, amelyben „a kiemelt kulturális elemmel” (=dinnye) összefüggő, vagy azzal társítható programok jelennek meg, illetve kapcsolódnak össze. A fesztivált ritualizáció és ötletesség jellemzi, a szervezők tisztában vannak az ünnep sajátosságaival. Az alkalomra kiöltött díjak, olykor extrém versenyek felkeltik a sajtó érdeklődését, és alapot adnak – a szerzővel „tudományosabban” mondva: – a fesztivál (vizuális) „médiareprezentációjára”. Őszintén szólva, ebből a megállapításorból nem válik erősebbé a címmel jelzett elméleti kapcsolat, illetve más megfogalmazásban: nem kapunk több, reflektált fogódzót a témafelvetést illetően.

A mélyítést tartalmi kibontással a 35. oldalon olvashatjuk, ahol egy bekezdésnyi felsorolás ismerteti, hogy mi a dolgozat tárgya. Némileg tömörítve ez a következő: (1) a tájak és helyek társadalmi konstrukciója, ezen belül a nemzeti tájtudat (national landscape imagery) problémája, (2) a turisztikai attrakció létrejötte, benne a „nemzeti táj” képzeteivel, (3) az autentikusság és a helyi kultúra kapcsolata, (4) a hagyományalkotás szerepe a falusi turizmusban Pusztamérges és Baja példáján, bele értve a lokális kultúra szelekciós eljárásait, (5) a helyi finn elit szerepe egy település arculatának megformálásában a helyi történelem figyelembe vételével (Loviisa), (6) a nemzeti emlékhelyek kialakítása (Bannockburn, Skócia és Opusztaszer). Mint már utaltam rá, a doktori mű egyes fejezetei többé-kevésbé különálló tanulmányoknak tekinthetők, amelyek e hat témakör szerinti vizsgálatokat, elemzéseket jelentenek. Mindegyikben kikapinthatók a szövegeket, gondolatmeneteket kiváltó gyakorlati okok (pl. konferencia, egy kutatást összegző tanulmány), avagy az épp felmerülő intellektuális kiindulópontok, amely utóbbiak imponálóan széles fesztávon mozognak. A lokalitás számít rendező fogalomnak – e kifejezés uralja a szöveget 65 előfordulásával –, de kulcsszerepet játszik a fesztiválszervezés, a hagyományalkotás, a reprezentáció, továbbá az autentikusság, az egzotikum, a márkaképzés, a szimbolikus (és településközi) versengés, az örökségesítés, előkerül az emlékezetpolitika, s ezzel nincs is vége szóba jövő, illetve vizsgált a fogalmaknak. Mindebből kétségtelenül anyaggazdag és jól megírt fejezetek születtek. Számomra a bő egy évtizedet átfogó bajai fesztivál-saga a legmeggyőzőbb, és tárgya miatt a skót diaszpóraturizmus biztos kezű összefoglalása. Az egyes témák beható értékelésére fejezetenkénti elemzéssel-kritikával lehetne vállalkozni.

Ez azonban nem csupán szétfeszítené egy opponensi vélemény kezelhető kereteit, hanem kevésbé járulna hozzá a disszertáció lényegi állításainak megítéléséhez. Mielőtt erre térnék, tennék egy észrevételt a munka egyik jellemző szóhasználatával kapcsolatban. Talán mellékesnek tűnik, de remélhetőleg kiderül, hogy nem az.

A szerző előszeretettel használja a „kritikai turizmuskutatás” kifejezést, illetve ennek körülírt változatát. Érzésem szerint ennek két forrása van. Egyrészt a *tourist studies* átültetéséről lehet szó, ami a *cultural studies* „kritikai kultúrakutatás” magyarításának mintájára születhetett. Mellőzve a hosszas fejtegetést, a magam részéről nem tartom szerencsésnek ezt a megoldást egyik esetben sem. A „kritikai kultúrakutatás” Vörös Miklós szüleménye, aki megoldásával azt akarta kihangsúlyozni, hogy a *cultural studies* más természetű: kritikai szellemű a hagyományos, a kultúrát fogalmilag használó diszciplínák – antropológia, kultúrtörténet, részben szociológia – eljárásaihoz képest. Ebben van igazság, de jó adag „túlinterpretáció” is. A magyar szóhasználatban az ilyen fordítással a ’kritika’ válik hangsúlyossá, ami az eredeti kifejezésben *expressis verbis* nincs benne, arra pedig ebben a formában sem tud utalni, amire az eredeti konnotációi vonatkoznak (az amerikai – majd az intellektuális globalizáció hatására – a tágabb angol nyelvű szakirodalomban). Másrészt a „kritikai turizmuskutatás” hangsúlyozása a turizmussal foglalkozó kutatásokon belül valamiféle exkluzív pozíciót sugall. Az ezt követők a szakma mandarinjai, akiket nem vesz le a lábáról a turizmusipar önmagáról alkotott jó véleménye (vö. 70. old.). Nem is csak sugallja ezt a kifejezés, hanem határozottan állítja, minthogy kontrasztív jelentése van: egy ilyen fajta kutatás vagy elmélet ellentétes a „turizmuskutatás fősodrával” (70. old.). Értem, érteni vélem a dolgot, és kétségtelenül nagy eltérések vannak a turizmust tárgyaló különféle megközelítések között. Különbség van a turizmusipart kísérő, gyakorlati célokat szolgáló kutatások, pl. a „költség-haszon” analízisek, a piackutatási, a marketingstratégiai elemzések s hasonlók, illetve mondjuk a turizmus hatásait vizsgáló társadalomtudományi megközelítések között. Még inkább más pályán mozognak a turizmusnak a társadalmi élet egészében játszott szerepét felvető elméletek. A régebbi szakirodalomban (illetve a moralizáló reflexiókban mindmáig) a kritikai jelző elég egyértelműen a turizmust elutasító attitűdöt fejezi ki. A Valene Smith-féle klasszikus *Hosts and Guests* című, antropológiai terepkutatásokon alapuló tanulmány-gyűjteményről (1977) írta egy kommentátor, hogy az antropológusokat valami sértettség hatja át a turizmus terjedését látva, s minduntalan leleplező hangütéssel állnak elő, hogy negatív hatásait hangsúlyozzák. Megelégedéssel nyugtázta, hogy a kötet bővített, új kiadása (1989) már kiegyenlítettebb képet közvetít. Pusztai Bertalan természetesen – s nagyon helyesen – nem a leleplezős kritika képviselője, ha olykor el-el ejt is egy-egy ironikus fordulatot valami művi jelenség kapcsán. Ugyanakkor azt is látni kell – s biztosan állítom: ő is tisztában van ezzel –, hogy az a bizonyos mainstream turisztikai irodalom folyamatosan integrálja a társadalomtudományban, a társadalomelméletben megszülető nézeteket is. Továbbá, pont a turizmus kapcsán rendkívül viszonylagos elválasztani a diszciplínákat, amelyeket ráadásul nagyon zártaknak, kanonikus normákhoz ragaszkodóknak képzelünk. A disszertációban hivatkozott számos „kritikai turizmuskutató” nem, hogy az ígéretes „néprajzi-antropológiai” vagy társadalomelméleti talajon fejtené ki tevékenységét, hanem kifejezetten a turizmusipar szolgálatában áll. Példaként említhető Donald Getz, a vezérfonálul szolgáló *event studies* kézikönyvét és tipológiáját megalkotó szerző, aki a Calgary Egyetem turizmustanszékének volt a vezetője, és aki a társadalomtudományos irányzatú földrajz felől lett a turizmus és a szabadidő (*leisure*) kutatója, egyetemi oktatója. Ha tetszik: az alkalmazott (=praktikus célokat elősegítő) turizmuskutatás egyik elismert szaktekintélyre, és nem a sugallt pozitív irányban tevékenykedő „kritikai turizmuskutató”. (Amit pl. az antropológiáról ír, az a normál egyetemi bevezető kurzus néhány sarokpontja, szemernyi reflexió nélkül.) A disszertációban ugyancsak hangsúlyosan szereplő *Exploring Community Festivals and Events* című kötet két szerkesztője szintén a turizmusipart szolgáló egy-egy turizmustanszék aktív munkása (Allen Jepson, University of Hertfordshire, ill. Alan Clarke, Veszprém). Rövidre zárva az elmon-

dottakat: a turizmus ma már nem szorítható a társadalmi élet valamilyen elkülönülő szektorába – alább még egy összefüggésben kitérek rá –, amelynek saját (önmagukkal szemben elfogult) kutatói lennének, és akikkel szemben – karámon kívül – vannak a jót s rosszat egyaránt felmutatni képes „kritikai” szemléletű kutatók. A mai turizmusra az a jellemző, hogy teljes mértékig átítatja a társadalmi életet. A turizmus a mai világ domináns megnyilatkozása-megmutatkozása, egyik meghatározó diskurzusa, amelynek megértése, folyamatos értelmezése jószerivel parttalan, rész diszciplínák szerinti megközelítésekre épp úgy szétválk, mint gyakorlati és elméleti pozíciók alapján végzett vizsgálatokra, elméletalkotásokra, amelyek között ugyanakkor folyamatos átjárások, kölcsönhatások vannak. Kockázatos kijelölni a pre-formált jellemzőkkel felruházott jót.

Ez a látszólagos kitéró teljes mértékben összefüggésben van a disszertáció utolsó fejezetében megfogalmazott „elméleti igényű tanulságok” fejtegetéseivel is. Nehéz dolga van itt a szerzőnek, mert mint jeleztem, az egész munka nem egy irányba mutat. A záró fejezet nem is annyira a disszertáció fejezeteiben vizsgált sokféle empirikus tényből, jelenségből leszűrhető összegzést képvisel, hanem a szerző általános nézeteinek summázatát. A 10. fejezet öt gondolatmenetre (részfejezetre) tagolódik – új fogalmak is megjelennek –, amelyek az előzetes ígéret (35. old.) szerint azt fejtik ki, hogy „milyen szerepe és jövője van a helyi kultúrának napjaink imázstermelő folyamataiban”. (Talán felvethető az is, hogy lehetne-e / lehetett volna-e ezt az „identitás és hely” összefüggést állítani a dolgozat fókuszpontjába.) A gondolatmenet magvát a kultúra és turizmus kapcsolatáról írtak foglalják össze. Pusztai Bertalan ígéretes módon fordítja át kezelhető formába a turizmust övező szinte örökzöld, értékítéletektől terhelt kérdést, hogy ti. jó-e vagy rossz, amit „művel”. Megkülönbözteti az involúció és az erózia érvrendszerét, amit előbb az elméleti irodalom alapján körvonalaz, majd kifejti, hogy a két elképzelés a valóságos terepen, az aktorok szövegeiben is reprodukálódik. Ez abszolút érthető, hiszen a teoretikusok szeretnek a „népre” hivatkozni, míg a helyi szervezők, a fesztivállátogatók öntudatlanul is merítenek az „alászállt”, mások – pl. szakértők – által megfogalmazott elképzelésekből. A kölcsönhatás, az egymást keresztező intertextualitás nézetem szerint lényeges attribútuma a minden kontinenst, minden korosztályt, társadalmi réteget stb. megmozgató / átható turizmusnak, illetve a hozzá tapadó, azt létrehívó-életető imaginációs rendszernek. Az involúció a kulturális változásban a belső, tudatosan vállalt, kezdeményezett megújulást jelenti, az erózió a szétesést, széthullást. A turizmus az első szerint visszahoz, életben tart, megújít, az utóbbi szerint rombol. Mindkettő bonyolult mechanizmusokban ölt testet, a megítélésük – teszem hozzá – rendszerint leegyszerűsítő. A szerző úgy látja, hogy az involúciós álláspontot követők a kultúrát esszencialista módon fogják föl, és az főként a turizmuskutatók gazdaság- és földrajztudományi fősodráját jellemzi. Ezzel szemben az eróziós álláspont a kultúra bukását hangsúlyozza, olyannyira, hogy a szerző egyetértésben idézi azt a véleményt, hogy „a (kritikai, reflexív) turizmuskutatók komolyan veszi ugyan a turizmust, de jobbra elítéli azt” (223. old.).

Az utóbbi álláspontra gond nélkül lehet példákat idézni, még akkor is, ha nem azonosulunk teljes mértékben – mint jeleztem – az ilyen kategorikus szembeállításokkal. Az érvelésben kiténtetett módon szerepeltetett Dean MacCannelt azonban semmi esetre se sorolnám az erózió mellett voksolók közé. Hogy kesereg az autentikusság elvesztésén (56. old.), azt kifejezetten kétlem, mert teljességgel távol áll ez az attitűd munkáitól. A neki tulajdonított beállítások véleményem szerint nem állják meg a helyüket, MacCannel sehol nem ítéli el a turizmust, de még melankóliával sem tekint a „turizmus rendszerébe illesztett helyi kultúrára” (224. old.), hanem megérteni, értelmezni szeretné (akkor is, amikor pl. egy dokumentarista film „színrevitt barbárságát” elemzi). A színjátékként előadott autentikusságról írt nagy hatású esszéjében (1973) sem „elítelt”, de még csak nem is a turizmus általános motivációjának tételét állította fel, hanem egy interakciós helyzetet / állapotot elemzett – nagymértékben alkalmazva Erwin Goffman dramaturgiai módszerét. Nem belemenve a MacCannell-mikrofilológiába, csak a lé-

nyezet akarom kiemelni: a szerző említett legutóbbi könyve semmi olyat nem állít, hogy „a turizmus által a helyi kultúra megszűnik és helyette egy globális monokultúra, egy »felemelkedő világkultúra béta verziója« jön létre” (224. old.). Ez a tőle származó, idézett mondat a könyv egyik fejezetének az első mondata („A színre vitt autentikusság ma”), amely pontosan úgy hangzik, hogy „a *turizmus* a felemelkedő [=kibontakozóban lévő] világkultúra béta verziója”. Vagyis: a turizmus egész rendszere az egyetlen olyan szocio-kulturális komplexum, ami mintegy átfogja a világ egészét. Nincs szó monokultúráról, ellenben arról igen, hogy a milyen „vírusos terjedéssel” hatolnak be a turisták számára előállított kulturális formák a társadalom minden szegletébe (MacCannell 2011:13; és lásd a fejezet remek mottóját). Ezeknek a formáknak egy viszonylag általános manifesztációja a dolgozatban vizsgált fesztivalizáció, aminek során – miként a szerző kimutatta – egyenlőtlenségek, értékek, vágyak, imaginációk ütköznek, keverednek, és hoznak létre újabb egyenlőtlenségeket, értékeket, vágyakat, imaginációkat – a „felszíni diskurzusok és valós mozgatórugók sajátos összjátéká”-val (225. old.).

MacCannell könyvét korábban azért említettem lehetséges megoldási mintaként, mert egyetlen gondolatra fűzi föl a sokféle ágazó, fajsúlyos elméleti kérdésekkel átitatott érvelést. A könyv megértésére törekszik – minden moralizálás nélkül. Tárgyát a városnézésre (*sightseeing*), helyek felkeresésére-megtekintésére szűkíti és azt a problémát akarja megragadni, hogy mi blokkolja a turizmusba vetett hitet. Azt, amit a WTO alapokmánya rögzít, amit a turizmus egész rendszere képvisel az aktív utazókig bezáróan, hogy ti. a turizmus révén az emberiség gazdagodik, terjedésével az emberi erények is fejlődnek. Vagy nem – mondja, és ezt kell górcső alá venni. Ebben a könyvben a „városnézés” az a diskurzus, ami modellálja a kortárs világ kulturális paramétereit, s ez voltaképpen hasonló az 1976-os könyvének alapállásához, amely a Turistát mint egy új osztályképződményt próbálta teoretizálni.

Pusztai Bertalan disszertációja számos pontosan kapcsolódik ezekhez a mélyenszántó értelmező teóriákhoz, és ezáltal a kortárs társadalom és kultúra változásainak tanulmányozásához. Munkája jelentős hozzájárulás a mikro és makró léptékű, kölcsönhatásban végbemenő folyamatok kutatásához. Fontos kiemelni, hogy az ilyen vizsgálódások egyik eredményes hazai kezdeményezője, aki eddigi oktatómunkájával, kutatásszervezői tevékenységével, publikációival tanújelét adta magas szintű tudományos jártasságának. Tartalmas, empirikusan megalapozott, elméletileg igényes doktori értekezését nyilvános vitára alkalmasnak tartom és javaslom a Magyar Tudományos Akadémia Doktori Tanácsának a nyilvános vita kitűzését, a doktori eljárás lefolytatását.

Budapest, 2022. február 24.

Fejős Zoltán
MTA doktora